

SPRAWOZDANIA

1. STO LAT MIĘDZYNARODOWYCH KONGRESÓW ARCHEOLOGII CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

We wrześniu 1999 roku miał miejsce w Wiedniu Międzynarodowy Kongres Archeologii Chrześcijańskiej. Było to już XIV spotkanie gromadzące tych, którzy prowadzą badania nad zabytkami okresu wczesnego chrześcijaństwa. Kongresy, odbywające się w różnych miastach europejskich już od ponad stu lat, towarzyszą archeologii chrześcijańskiej niemal od początku jej istnienia, prezentując nie tylko występujące w tej dyscyplinie naukowej rozmaite nurty i szkoły, ale także wyznaczając kierunki badań.

Inicjatorem **I Kongresu** był Giovanni Battista De Rossi (1822-1894), zgodnie uważany za twórcę archeologii chrześcijańskiej jako dyscypliny naukowej właśnie¹. W kwietniu 1893 roku w Wiedniu powstał Komitet Organizacyjny (*Comitato Promotore*), w skład którego weszli, obok G.B. De Rossiego i Antona De Waal z Rzymu, uczeni z ówczesnej monarchii austriackiej – W.A. Neumann, H. Svoboda, A. Hytrek, F. Bulić, L. Jelić. Kongres odbył się w dniach 20-22 sierpnia 1894 r. w Spalato (Split) i w Salonie (Solín), pod patronatem papieża Leona XIII i cesarza Franciszka Józefa.² Za organizację odpowiedzialni byli F. Jelić i F. Bulić, wybitni przedstawiciele miejscowych archeologów, odkrywcy wczesnochrześcijańskich zabytków w Zara oraz w Salonie, Marusinac i Manastirine³. Przewodniczył obradom Anton De Waal, w zastępstwie

¹ Por. P.M. Baumgarten, *Giovanni Battista De Rossi fondatore della scienza di archeologia sacra. Cenni biografici*, Roma 1892, s. 95; zob. też: W.F. Deichmann, *Einführung in die christliche Archäologie*, Darmstadt 1983, s. 21n; V. Flocchi Nicolai, *G.B. De Rossi e le catacombe romane (1894-1994)*, w: *Acta XIII*, t. 1, 205-222.

² Materiały z kongresu, opublikowane w 1894 roku jako *Ephemerides Salonitana, Spalatinensis i Bihačensis*, wydano ponownie w serii *Studi di Antichità Cristiana pubblicati a cura del Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana* (tom L), jako *Acta Primi Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae. Radovi Prvog Medunarodnog Kongresa za Starokršćansku Arheologiju*, Città del Vaticano – Split 1993.

³ Por. A. De Waal, *Die Resolutionen des ersten Congresses der christlichen Archäologen zu Spalato 1894*, RQ 10 (1896) 223-234; M. Zaninović, *The Beginnings of a series of international congresses on early christian archeology and early christian archeology in Croatia*, w: *Acta XIII*,

De Rossiego, który nie mógł przybyć z powodu złego stanu zdrowia (zmarł w miesiąc później, 20 września 1894 r.). Spotkanie w Splicie i Salonie zgromadziło głównie tych badaczy, którzy zajmowali się wczesnochrześcijańską Dalmacją oraz tych, którzy, idąc w ślady swego Mistrza De Rossiego, badali rzymskie katakumby (m.in. A. De Waal, J. Wilpert, O. Marucchi). Kongres miał więc dość ograniczony zakres tematyczny, chociaż organizatorzy mocno podkreślali jego uniwersalny, w tym również międzywyznaniowy, charakter, wzywając zarazem do upowszechniania archeologii chrześcijańskiej. Drogą do tego celu miało być postulowane w podsumowaniu obrad wprowadzenie tej nauki do programu studiów uniwersyteckich oraz systematyczne publikowanie korpusów zabytków (fresków, rzeźb, inskrypcji)⁴. Wśród postulatów znalazło się także wezwanie do współpracy archeologów z historykami i patrologami. Zaproponowana przez organizatorów kongresu formuła, zgodnie z którą plenarnym i sekcyjnym obradom towarzyszyły, jako integralny składnik kongresu, dyskusje odbywane na miejscu wykopaliisk pod kierunkiem prowadzących je archeologów, będzie stosowana podczas wszystkich następnych kongresów archeologii chrześcijańskiej. Również okolicznościowe publikacje staną się ich stałym elementem.

Na liście uczestników I Kongresu⁵ znajdujemy nazwiska przedstawicieli polskich badaczy w osobach profesorów M.J. Morawskiego i J. Mycielskiego oraz dr. S. Tonkowicza z Krakowa, a także grecko-katolickiego biskupa Lwowa S. Sembratowicza. Nazwisko prof. W. Chotkowskiego, prorektora Uniwersytetu Jagiellońskiego widnieje wśród tych, którzy nadesłali listy z pozdrowieniem dla obradujących.

II Kongres⁶, zgodnie z postanowieniem końcowym uczestników I Kongresu, miał się odbyć w Rawennie, ale zmieniono tę decyzję⁷ i 21 kwietnia 1900 roku rozpoczął obrady w Rzymie, pod przewodnictwem Louis Duchesne'a. Gospodarzem był sam Ojciec Święty Leon XIII, który gościł uczestników w swoim Seminario all'Apollinare. Tym razem program obrad był bardzo urozmaicony⁸; obejmował tematykę nie tylko

s. 163-182 (s. 168: „Salona was like a microcosm in which all the essential problems of Early Christian archeology could be studied”).

⁴ W.H.C. Frend (*The Archeology of early Christianity*, London 1996, s. 84) ocenia I Kongres jako „over-ambitious”, tak tę opinię uzasadniając: „Publishers turned down requests to publish the hugely expensive *corpora*, and of the great men of the previous decade de Rossi had passed from the scene, Leblant was ageing and Duchesne had other commitments. The basis, also, of the work was too narrow and exclusive, too much the sphere of the art historian and liturgiologist and too little that of the archeologist. Method also was still in its infancy.”

⁵ Por. M. Zaninović, *The Beginnings of a series of international congresses on early christian archeology and early christian archeology in Croatia*, w: *Acta XIII*, s. 169: „There were 180 members; 70 scholars attended”.

⁶ Liczące 445 stron akta II Kongresu opublikowano w Rzymie w 1902 roku jako: *Atti del II Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana tenuto in Roma nell'aprile 1900*, a opóźnienie, z jakim akta się ukazały, wydawcy tłumaczyli tym, że autorzy nie dostarczyli swych tekstów w terminie, a niektórzy nie zrobili tego wcale.

⁷ Por. L. Duchesne, w: *Atti II*, s. 393: „Diverses circonstances, dans le détail desquelles nous n'avons point à entrer, nous ont empêchés de donner suite à cette idée”.

⁸ Pracowano w następujących sekcjach: *Antichità cristiane primitive ed arte relativa* (wśród przewodniczących tej sekcji był prof. Józef Bilczewski), *Antichità cristiane medievali occidentali ed*

wczesnochrześcijańską, ale też dotyczącą późniejszego okresu, a wśród nowych odkryć, które prezentowano, obok zabytków archeologicznych uwzględniono również teksty (np. traktat Nowacjana). W gronie uczestników znajdowali się najgłośniejsi wówczas badacze okresu późnego antyku: A. De Waal, P. Franchi de' Cavalieri, G. Gatti, H. Grisar, S. Gsell, Ch. Huelsen, R. Kanzler, J.P. Kirsch, R. Lanciani, O. Marucchi, A. Profumo, A. Riegl, H. Svoboda, F. Wickhoff, J. Wilpert. Przedstawiono przede wszystkim, podobnie jak podczas I Kongresu, rezultaty wykopalisk przeprowadzonych w latach 1894-1900 w Italii i Rzymie, zwłaszcza w katakumbach (P. Crostarosa, sekretarz Pontificia Commissione di Archeologia Sacra) oraz w Dalmacji (F. Bulić), a także odkrycia, jakich dokonano w innych rejonach, przede wszystkim w Azji i północnej Afryce: m.in. L. Delattre mówił o Kartaginie, S. Gsell o kościołach, odnalezionych w Tunezji, a uczeni austriacy zdali relację ze swej podróży po Turcji. Polski zmartwychwstaniec, o. Tadeusz Olejniczak przedstawił stan badań w dziedzinie archeologii chrześcijańskiej w naszym kraju, uznając za godne uwagi publikacje J. Bilczewskiego oraz traktat *Sulla comunione dei Santi* o. Mariana Morawskiego, ogłoszony w 1899 r. w krakowskim biuletynie jezuickim⁹. Uzupełnieniem obrad kongresu było zwiedzanie zabytków Rzymu (m. in. Villa Albani, Grotte Vaticane, Forum Romanum, Santa Maria in Cosmedin, San Saba), w tym również katakumb (Pryscylli, Domitylli), gdzie przy grobach męczenników odprawiono liturgię w językach greckim i łacińskim, „e la comune preghiera che da quei sacri recessi si sollevò a Dio negli svariati linguaggi dei congressisti, anche di confessioni diverse, ci ricordò i primi fedeli da un cuor solo e da un'anima sola”¹⁰.

W ustaleniach końcowych uczestnicy II Kongresu domagali się m.in. udostępnienia badaczom Krypt Watykańskich, podjęcia badań nad śpiewem gregoriańskim i przygotowań do obchodów rocznicy śmierci Grzegorza Wielkiego († 604 r.), a także publikacji najważniejszych zabytków oraz podręcznika epigrafiki. Wysunięto też postulat utworzenia w Rzymie ośrodka badań nad starożytnościami chrześcijańskimi, a w seminariach diecezjalnych i uniwersytetach katedr archeologii chrześcijańskiej i kursów patrystyki. Podsumowując obrady, Louis Duchesne tak mówił o korzyściach płynących z międzynarodowych kongresów: „Ils rassemblent et mettent en communication directe non seulement les travaux, mais encore les personnes”, dodając, że takie spotkania są najlepszym lekiem na *rabies archeologorum*, a także najlepszym sposobem zorientowania się w tym, co robią w naszej dziedzinie inni¹¹.

Uczestnicy II Kongresu postanowili, że miejscem następnego spotkania będzie Kartagina, ze względu na ogromną liczbę zabytków i trwające tam wykopaliska, ale i tym razem nie udało się pierwotnego planu zrealizować¹² i **III Międzynarodowy**

arte relativa, Antichità cristiane medievali orientali ed arti relative, Liturgia, Epigrafia, Letteratura dei primi secoli in relazione alle antichità cristiane, Archeologia didattica e pratica.

⁹ Por. *Atti II*, s. 410n.

¹⁰ Por. *Atti II*, s. VI.

¹¹ Por. *Atti II*, s. 393.

¹² Por. *Atti del III Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana, Ravenna 25-30 settembre 1932*, Roma 1934, s. 3: „L'auspicato III Congresso a Cartagine non ebbe più luogo per motivi che è inutile rievocare”.

Kongres Archeologii Chrześcijańskiej odbył się dopiero w 1932 r. w Rawennie¹³. Organizacji podjęli się profesorowie z powstałego kilka lat wcześniej w Rzymie Papieskiego Instytutu Archeologii Chrześcijańskiej (Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana) oraz grupa badaczy z Rawenny. Specyfiką tego kongresu była próba wykorzystania go dla celów pozanaukowych. Wystąpienia przedstawicieli faszystowskiego rządu i władz lokalnych, biorących udział w uroczystości otwarcia, zawierały liczne akcenty polityczne, od których podczas poprzednich kongresów odżegnywano się z całą mocą¹⁴. Przewodniczyli obradom J.P. Kirsch i C. Ricci, a współpracowali z nimi m.in. G. Belvederi, G. De Sanctis, J. Jerphanion, E. Josi, C. Respighi. Chęć uczestniczenia w Kongresie zgłosiło około 600 osób, a wśród nich również ks. Antoni Kwieciński z Polski. Program III Kongresu przewidywał codziennie rano zwiedzanie odrestaurowanych z tej okazji zabytków Rawenny¹⁵, a po południu obrady, w trakcie których przedstawiono kilkadziesiąt referatów.

Ponieważ na ten III Kongres czekano aż ponad 30 lat, pilną potrzebą było zorientowanie się w aktualnym stanie badań. Przedstawiono zatem rezultaty wykopalisk prowadzonych w Rzymie (C. Respighi, E. Josi, F. Fornari, A. Bartoli) i w innych miastach Itali (A. Maiuri, A. Bellucci, G. Chierici, P. Orsi, R. Paribeni), we Francji (A. Peraté), Niemczech (J. Sauer), Jugosławii (F. Bulić, E. Dyggve), Hiszpanii (E. Junyent), Austrii (R. Egger), na Węgrzech (N. Lajos), w Grecji (G. De Waele), a także w Turcji (L. Poinssot) i w całej Azji Mniejszej (S. Guyer), w Algierii (E. Albertini), Libii (S. Aurigemma), Syrii (J. Lassus, C. Hopkins) i Palestynie (M. Abel, E. Mader, W. Crowfoot) oraz w Nubii (U. Monneret de Villard). Podsumowania dokonań archeologii chrześcijańskiej w latach, jakie minęły od poprzedniego Kongresu dokonał Johann Peter Kirsch, ówczesny rektor Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana¹⁶. Za najważniejsze uznał liczne i dokonywane w różnych rejonach dawnego Imperium Romanum odkrycia nowych, niezwykle cennych dla poznania życia religijnego w starożytności, zabytków (m.in. katakumby S. Sebastiano, Panfilo, Giordani w Rzymie; dekorowane mozaikami kościoły w Akwilei, Grado, Salonie; cmentarze w Tarragonie i Bonn; bazyliki w chrześcijańskiej Afryce i w Palestynie, kościół w Dura). Kirsch podkreślił też z uznaniem fakt realizowania jednego z postulatów uczestników poprzedniego Kongresu. Opublikowano bowiem od tego czasu szereg opisów zabytków wczesnochrześcijańskich, np. w dziełach J. Wilperta obejmujących mozaiki, malowidła i sarkofagi rzymskie, czy C. Ricciego, który przedstawił mozaiki Rawenny, a także monografie poszczególnych rejonów i obiektów (Jerozolima i Betlejem przez ojców Vincenta i Abła; Kapadocja przez Jerphaniona; Armenia przez Strzygowskiego; Noricum przez Eggera; Tarragona przez Vilara; Bonn przez Lehnera; Salona przez Eggera i Dyggve; bazyliki Grecji przez Sotiriou),

¹³ *Atti III*, liczące 528 stron, zostały opublikowane przez Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana jako ósmy tom serii *Studi di Antichità Cristiana*.

¹⁴ Np. *Atti II*, s. 397.

¹⁵ Dla chętnych zorganizowano również wycieczki do Akwilei, Grado, Triestu, Poli, Parenzo i Wenecji, pod kierunkiem wybitnych znawców zabytków tamtych terenów (F. Forlati, B. Forlati Tamaro, G. Brusin, L. Marangoni),.

¹⁶ Por. *Atti III*, s. 43-50.

publikacje źródeł pisanych (inskrypcje – Silvagni i Diehl, sakramentarze – Mohlberg i Lietzmann, Martyrologium Hieronimianum – Delehaye i Quentin, Ordines Romani – Andrieu, teksty hagiograficzne – Franchi de' Cavalieri). Za dowód rosnącego zainteresowania zabytkami wczesnochrześcijańskimi Kirsch uznał liczne już wówczas katedry archeologii chrześcijańskiej na uniwersytetach europejskich i przypomniał, że papież Pius XI w Konstytucji Apostolskiej na temat studiów teologicznych polecił archeologię chrześcijańską i patrologię jako przedmioty obowiązkowe dla Wydziałów Teologicznych i Wyższych Seminariów Duchownych. Ważnym wydarzeniem było też ufundowanie przez Piusa XI, w Motu proprio z 11 XII 1925 r., Papieskiego Instytutu Archeologii Chrześcijańskiej, który miał stać się „un vero centro scientifico di ricerche e di studi nel vasto campo dell'Archeologia cristiana, della Liturgia e Agiografia”¹⁷. Kończąc obrady podjęto decyzję o utworzeniu, w celu zapewnienia ciągłości w pracach nad organizacją następnych kongresów, stałego komitetu (*Comitato Internazionale Permanente*), złożonego z profesorów Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana.

IV Kongres¹⁸ odbył się w 1938 r. ponownie w Rzymie, a miejscem obrad był pałac laterański. Patronat nad obradami sprawował, podobnie jak wcześniej w Rawennie, papież Pius XI, w komitecie honorowym widniały nazwiska licznych purpuratów, m.in. kardynała Pacelli (późniejszy papież Pius XII), a Poczta Watykańska wydała okolicznościowe znaczki. W Kongresie, któremu przewodniczył Monsignore J.P. Kirsch, rektor Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, udział wzięło 300 uczestników z 23 krajów, w tym również z Polski, którą, jak czytamy w aktach, reprezentowały dwie instytucje: Académie Polonaise des Sciences et de Lettres i Société Scientifique de Chevtchenko à Lwow oraz, ponownie, ks. Antoni Kwieciński.

Po kongresie w Rawennie, podczas którego zaprezentowano ogromną liczbę odkrytych wcześniej zabytków, tym razem uznano, że nadszedł czas na ich systematyczne badanie. Postanowiono zacząć od architektury i po raz pierwszy zaproponowano uczestnikom Kongresu jeden wspólny temat – *Le origini e lo sviluppo degli edifici sacri nell'Antichità*. Główne problemy, które postawiono przed obradującymi dotyczyły genezy chrześcijańskiej bazyliki i bizantyjskiej inspiracji rozwoju kościołów kopułowych¹⁹. Ponieważ wcześniejsze badania nad genezą bazyliki chrześcijańskiej nie przyniosły rozstrzygnięć, które wszyscy mogliby zaakceptować, postanowiono dokonać przeglądu stanu badań nad bazylikami odkrytymi w różnych rejonach – w Rzymie (G. Giovannoni), Afryce włoskiej (P. Romanelli), Tunezji (P. Lepeyre), Algerii (L. Leschi), Hiszpanii (E. Junyent), w Dolinie Nilu (U. Monneret de Villard), Syrii i Azji Mn. (H. Lassus), Palestynie (J.W. Crowfoot, P. Abel), a także nad poszczególnymi budowlami – Santi Felice e Fortunato w Vicenzy (G. Lorenzon), San Quirinio w Sabarii (A. Paulovics), San Lorenzo w Mediolanie i San Felice w Cimitile (G. Chierici)²⁰. Inne problemy, jakie znalazły się w kręgu zainteresowa-

¹⁷ *Atti III*, s. 48.

¹⁸ Por. *Atti del IV Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana, Roma 16-22 settembre 1938*, Città del Vaticano – Roma, t. 1, 1940, t. 2, 1948.

¹⁹ Por. J.P. Kirsch, *Seduta inaugurale*, w: *Atti IV*, t. 1, s. 35-37.

²⁰ Część I materiałów znalazła się w liczącym 448 stron I tomie akt Kongresu – zob. wyżej przypis 18.

nia obradujących dotyczyły budowli na planie centralnym i przekrytych kopułą oraz wpływu architektury chrześcijańskiej na karolińską. Swego rodzaju uzupełnieniem głównego tematu były studia nad dekoracją wczesnochrześcijańskich budowli²¹. Spośród licznych wygłoszonych referatów na szczególną uwagę zasługują te, które miały największy wpływ na dalszy rozwój badań. Takim było niewątpliwie wystąpienie J.P. Kirscha, który przedstawił swoją teorię na temat tzw. *tituli* rzymskich²², oraz E. Dyggvea²³, który dał początek trwającej przez następnych kilkadziesiąt lat dyskusji na temat typu tzw. *basilica discoperta*²⁴.

Oprócz wystąpień związanych z głównym tematem przewidziano też komunikaty dotyczące ważnych odkryć w dziedzinie archeologii chrześcijańskiej. Liczba informacji na temat wykopalisk dokonanych w latach poprzednich była imponująca. Potrzebą chwili stało się ich uporządkowanie. Szczególnie wiele miejsca poświęcono raportom dotyczącym znalezisk na terenie północnej Afryki²⁵, oraz prac przeprowadzonych po roku 1932 przez Pontificia Commissione di Archeologia Sacra, która „nel 1852 ebbe dal Sommo Pontefice non soltanto il compito e mandato di attendere alla esplorazione, escavazione e custodia degli antichi sacri cemeteri, ma anche quello della cura e vigilanza degli antichi sacri monumenti e delle basiliche venerande”²⁶. Aplauzem przyjęto propozycję prof. Gabriela Milleta, aby następny kongres odbył się w Lyonie i poświęcony był ikonografii. Jako termin zaproponowano rok 1942.

Z przyczyn oczywistych nie można było zrealizować tych planów i znów nastąpiła dłuższa, bo aż 16-letnia, przerwa w spotkaniach badaczy zajmujących się archeologią chrześcijańską. Zgromadzili się oni ponownie dopiero po wojnie, w 1954 roku w Aix-en-Provence, w mniej licznym niż poprzednio gronie ok. 200 uczestników, wśród których tym razem nie było, jak się wydaje, reprezentantów Polski²⁷. Organizacją zajął się komitet narodowy, złożony z przedstawicieli różnych środowisk naukowych Francji. Od tamtej pory stałą praktyką było przygotowywanie kolejnych kongresów przez takie właśnie narodowe komitety, które przekazywały sobie nawzajem to zadanie²⁸.

Otwierając **V Kongres**²⁹ Jacques Zeiller, przewodniczący francuskiego komitetu organizacyjnego, zaproponował dwa główne tematy obrad: baptysteria oraz sarko-

²¹ Ta problematyka znalazła się w II tomie (372 strony) akt Kongresu – zob. wyżej, przypis 18.

²² Przetrwiała ona aż do Kongresu w Rzymie w 1975 roku.

²³ Por. E. Dyggve, *Basilica Discoperta, un nouveau type d'édifice culturel paléochrétien*, w: *Acti IV*, t. 1, s. 415-432.

²⁴ Por. Freund, op. cit., s. 327.

²⁵ Patrz: L. Leschi, *La basilique chrétienne en Algérie*, w: *Acti IV*, t. 1, s. 145-167; P.G. Lapeyre, *La basilique chrétienne de Tunisie*, ibidem, s. 169-244; P. Romanelli, *La Basilica cristiana nell'Africa settentrionale Italiana*, ibidem, s. 245-289.

²⁶ *Acti IV*, t. 2, s.42 – 46.

²⁷ Nie ma w każdym razie innych nazwisk na liście uczestników opublikowanej w aktach Kongresu.

²⁸ Por. N. Duval, w: *Actes XI*, t. 1, s. XXXV: „les comités nationaux des congrès successifs collaborent étroitement et, comme dans une course de relais, se passent le flambeau”.

²⁹ Por. *Actes du Ve Congrès International d'Archéologie Chrétienne, Aix-en-Provence 13-19 septembre 1954*, Città del Vaticano – Paris 1957.

fagi. Pierwszym punktem programu była architektura baptysteriów; najpierw André Grabar wprowadził słuchaczy w tę problematykę, a następnie zaprezentowane zostały baptysteria znalezione w różnych rejonach: w Salonie (E. Dyggve), Poli (M. Mirabella Roberti), Nisibis (A. Khatchatrian), Palestynie (B. Bagatti), Algerii (M. Legay), Prowansji (P.A. Février), Italii i Afryce Północnej (B. Apollonj Ghetti). O dekoracji zaś baptysteriów mówili L. De Bruyne, C. Cecchelli, H. Stern i R. Louis. Drugi z tematów Kongresu – sarkofagi, wiązał się z obecnością w południowej Galii produkujących je warsztatów. Wyodrębnienie jako osobnej, wśród sarkofagów wczesnochrześcijańskich, grupy tych, które powstały w Arles i Marsylii (opracowane i opublikowane przez F. Benoit), uznano za ważny wynik tego Kongresu, a dyskusje na temat kryterium identyfikacji dekoracji sarkofagów jako chrześcijańskiej, miały wyjątkowo wysoką temperaturę³⁰. Inne, związane z architekturą, zagadnienia przedstawili m.in. R. Krautheimer (transept w bazylice wczesnochrześcijańskiej), J. Dauville (kościół chaldejskie), Ch. Van Essen (kościół S. Prisca w Rzymie), I. Nikolajewiç-Stojkovič (dekoracje architektoniczne w Serbii w VII wieku). Niemało miejsca poświęcono też ikonografii – m.in. G. Brusin mówił o mozaikach z Akwilei, F. Gerke o orantce w rzeźbie konstantyńskiej, J. Carcopino o symbolice znaku „ascia”, a P. Du Bourguet o tkaninach koptyjskich. G. Charles-Picard przedstawił kolejne sukcesy archeologii chrześcijańskiej w północnej Afryce, P. de Palol mówił o odkryciach w Hiszpanii, M. Avi-Yonah w Izraelu, Th. Kempf w Niemczech, C. Mondésert w Syrii i Libanie, A. Ferrua w Italii, wykopaliska w Serbii przedstawił G. Mano-Zissi, a w Austrii – R. Noll. Obradom towarzyszyło, jak to już było stałym zwyczajem, zwiedzanie pod kierunkiem miejscowych badaczy zabytków wczesnochrześcijańskich – w Aix-en-Provence, Arles i Marsylii (F. Benoit), Saint-Blaise (H. Rolland), Saint-Maximin, (La Gayole, Brignole, Lerins, Riez i Fréjus (P.A. Février).

Podsumowując prace kongresu Jacques Zeiller stwierdził, że już samo opublikowanie w aktach wszystkich przedstawionych podczas obrad zabytków, „est déjà un résultat. Les 14 rapports sur des découvertes paléochrétiennes faites en tous pays depuis seize ans constituent un recueil qu'on pourra consulter utilement”³¹. Przyznał ponadto, że natłok zaprezentowanych komunikatów zepchnął na plan dalszy dyskusję, co uznał za słabą stronę Kongresu i radził organizatorom następnych spotkań, żeby wyciągnęli wnioski z zaistniałej sytuacji. Również wśród dezyderatów zgłoszonych przez uczestników uwidoczniła się potrzeba ograniczenia czasu indywidualnych wystąpień, zwłaszcza o charakterze sprawozdawczym, na rzecz dyskusji. Proponowano, aby obrady kongresowe koncentrowały się na problemach, a nie na dokumentacji. Postulowano też otwarcie się archeologów na osiągnięcia innych dyscyplin, takich jak patrologia, historia liturgii etc. L. De Bruyne, ówczesny rektor Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana i przewodniczący *Comitato Promotore*, apelował, aby w dyskusjach stosować się do rady, jaką dał swym kolegom pewien parlamentarzysta nawiązując do legendy o Wilhelmie Tellu – „Essayons de faire comme lui:

³⁰ Por. V. Saxer, *Cents ans d'archéologie chrétienne. La contribution des archéologues romains à l'élaboration d'une science autonome*, w: *Acta XIII*, s. 139n.

³¹ *Actes V*, s. 37. Akta V Kongresu liczyły tym razem aż 601 stron.

visons l'idée, mais ne blessons pas l'homme qui en est le support car cet homme, s'il n'est pas notre fils, est au moins notre frère"³².

W 1962 roku **VI Międzynarodowy Kongres Archeologii Chrześcijańskiej** odbył się ponownie w Rawennie³³. Tym razem jego gospodarzami byli Giuseppe Bovini i Rafaella Farioli, a komitetowi organizacyjnemu przewodniczył rektor Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana o. Felix Darsy. Wśród członków honorowego komitetu był m.in. kardynał Stefan Wyszyński, a wśród przedstawicieli państw i naukowych instytucji znaleźli się ks. prof. Marian Rechowicz z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i ks. bp. Edmund Winkler, reprezentujący Arcybiskupstwo Poznańskie. Na Kongres przybyli ponadto profesorowie: W. Antoniewicz z Uniwersytetu Warszawskiego i L. Bieńkowski z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz franciszkanin o. A. Pietraszek. Otwierający obrady o. Darsy stwierdził: „l'effort principal de notre sixième Congrès à Ravenne devait porter, dans chacune des branches, sur la méthode"³⁴. Temat VI Kongresu – *Orbis Christianus Antiquus* – był studiowany w sześciu sekcjach. Wyciągając wnioski z wcześniejszych organizacyjnych niedociągnięć, zaplanowano tym razem dla każdej sekcji po dwóch prelegentów, których wystąpienia miały dać podstawę dla dyskusji metodologicznej. W sekcji „testi e documenti” były to referaty Th. Klausera i C. Vogela, w sekcji „epigrafia” – wprowadzenia profesorów H.I. Marrou i A. Ferruay, a w sekcji „cimiteri cristiani” – wystąpienia M. Schmidta i U.M. Fasoli. Ostatecznie wystąpień tych było jednak więcej. W ramach sekcji „edifici di culto” wystąpili F. Benoit, A. Orlandos, R. Krauthimer, J. Lassus, A. Radnoti, W.H.C. Frend, P. Verzone, a w sekcji „iconografia” – K. Wessel, N. Duval, P.A. Février, E. Demougeot, P. Bruun, F. Panvini Rosati. Dla sekcji „Ravenna” referaty przygotowali G. Bovini, R. Farioli, M. Lawrence, M. Mazzotti, G. De Angelis d'Ossat i J. Kollwitz. Jak zwykle, przedstawiono również serię komunikatów prezentujących najnowsze odkrycia w różnych krajach. I tym razem obradom towarzyszyło zwiedzanie miejscowych zabytków, pod kierunkiem F.W. Deichmanna. Uczestnicy Kongresu mogli podziwiać odnowione mozaiki San Vitale i San Apollinare Nuovo, jak również nowoodkryte mozaiki w San Giovanni Evangelista. Można też było wziąć udział w wycieczce do Concordii, Portogruaro, Aquilei i Grado, pod fachową opieką takich znawców tamtejszych zabytków jak m.in. L. Zovatto, G. Brusin.

Na zakończenie raz jeszcze wystąpiono z postulatami, które miały na celu usprawnienie obrad następnych kongresów, ponieważ wyraźnie zarysowała się już wówczas tendencja do ich niezwykle dynamicznego rozwoju. Z każdym następnym spotkaniem większa była liczba uczestników, rosła też lawinowo liczba prezentowanych odkryć, publikowanych następnie w aktach o coraz większej objętości. Zaproponowano więc, ażeby teksty wystąpień, wyłącznie nie publikowane wcześniej i tylko na tematy wyznaczone przez organizatorów, były drukowane i rozprowadzane wśród uczestników przed rozpoczęciem obrad. Zgłoszono też propozycję włączenia do

³² *Actes V*, s. 33.

³³ Por. *Atti del VI Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana, Ravenna 23-30 settembre 1962*, Roma 1965 (= *Studi di Antichità Cristiana XXVI*).

³⁴ *Atti VI*, s. LXVIII.

Comitato Promotore dei Congressi Internazionali di Archeologia Cristiana przedstawiciele instytucji naukowych, które mają swą siedzibę w Rzymie. Polskę reprezentuje w tym Komitecie dyrektor Stacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk w Rzymie.

Na następne spotkanie przedstawiciele *Deutsche Archeologisches Institut* zaprosili do Akwizgranu, jednak ostatecznie miejscem **VII Kongresu**, który odbył się w 1965 roku, został Trewir³⁵. Po raz pierwszy spotkano się na północ od Alp, w rejonie, który posiadał nie tylko znakomite zabytki, zwłaszcza z okresu konstantyńskiego, ale też liczne ośrodki badań nad problematyką późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa. W narodowym Komitecie organizacyjnym znaleźli się głównie profesorowie uniwersytetów niemieckich: Th. Klausner (Bonn), H.G. Beck (Monachium), E. Dinkler (Heidelberg), J. Kollwitz (Freiburg i.Br.). Obradom przewodniczyli K. Bittel i Th. Kempf oraz E. Josi (Rzym) i R. Krautheimer (Nowy York). Na liście ok. 450 uczestników byli m.in. Bolesław Kumor (KUL), Franciszek Stopniak (ATK), Zygmunt Świechowski (Warszawa) oraz Henryk Muszyński i Jerzy Langman (Rzym).

Główny temat Kongresu sformułowano jako: *Das Herrscherhaus und die christliche Kunst im 4. Jh. n. Chr.* Przedmiotem obrad były przede wszystkim wczesne kościoły martyrialne i malarstwo okresu konstantyńskiego, i tym właśnie problemom poświęcono wprowadzające do dyskusji referaty, które przygotowali J. Ward Perkins i J. Kollwitz oraz koreferaty L. De Bruyne'a i St. Pelekanidisa. Nie ulega wątpliwości, że wystąpienia Johanna Kollwita i Louis de Bruyne'a można śmiało uznać za przełomowe w pracach nad ustalaniem chronologii malowideł katakumbowych, a polemikę Johna Ward Perkinsa z teorią André Grabara³⁶ – za jeden z najdonioślejszych głosów w dyskusji na temat genetyzacji chrześcijańskich budowli martyrialnych³⁷. Uzupełnieniem tych wystąpień, wprowadzających w problematykę, która dominowała w obradach, były referaty R. Krautheimera o konstantyńskich budowliach kościelnych i E. Weitzmanna o czwartowiecznym malarstwie książkowym, oraz prezentacje zabytków Trewiru, których dokonali A. Ferrua, Th. Kempf i W. Reusch. Oczywiście, przedstawiono też cały szereg komunikatów na temat najnowszych odkryć, głównie z dziedziny architektury, ale także dotyczących katakumb, epigrafiki, plastyki. Tym razem jednak organizatorom udało się uniknąć zdominowania obrad przez natłok informacji i VII Kongres pozostał w pamięci uczestników przede wszystkim jako miejsce merytorycznych dyskusji na istotne tematy, dyskusji prowadzonych w gronie wielkich autorytetów naukowych.

Kończąc kongres w Trewirze, jako miejsce następnego wybrano Barcelonę i tam właśnie odbył się **VIII Kongres** w 1969 roku³⁸. Na czele *Comitato Promotore* stał wówczas Enrico Josi, rektor Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, komitetowi narodowemu przewodniczył José Vives, natomiast jego sekretarzem był Pedro de

³⁵ Por. *Akten des VII Internationalen Kongresses der Christliche Archäologie, Trier 5-11 September 1965*, Trier 1969 (t. 1 – 785 stron tekstu; t. 2 – 393 tablice).

³⁶ Por. A. Grabar, *Martyrium, recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien*, Paris 1946.

³⁷ Por. J. Ward Perkins, *Memoria, Martyr's tomb and martyr's church*, w: *Akten VII*, s. 3-27.

³⁸ Por. *Actas del VIII Congreso Internacional de Arqueologia Cristiana, Barcelona 5-11 Octubre 1969*, Barcelona-Città del Vaticano 1972 (t. 1 – 614 stron tekstu, t. 2 – 263 tablice).

Palol. W porównaniu z poprzednimi, a zwłaszcza następnymi, ten kongres uważać można za wręcz kameralny i wyjątkowo skoncentrowany na lokalnej problematyce. Na 120 uczestników 32 pochodziło z Hiszpanii (z Polski obecni byli bp Edmund Winkler, który znów reprezentował arcybiskupstwo poznańskie, oraz Tytus Górski z Krakowa), a zabytki wczesnochrześcijańskiej Hiszpanii (z Tarragony, Gerony, Ampurias, Tarrasy, Balearów), które prezentowali P. De Palol, F.P. Verrie, M. Sotomayor, H. Schlunk, Th. Hauschild, A. Recio i R. Pita Merce, uczyniono głównym tematem obrad. Udostępnienie tych zabytków badaczom uznano za jeden z najważniejszych wyników Kongresu. Kończąc obrady VIII Kongresu, Henri-Irénée Marrou zaproponował refleksję nad relacją między sztuką późnoantyczną i wczesnochrześcijańską, „entre l'archéologie paléochrétienne et l'archéologie médiévale”, a także „entre l'archéologie paléochrétienne et l'archéologie byzantine”³⁹. Marrou powrócił też do kwestii organizacji kongresów, jeszcze raz proponując drukowanie tekstów przed wygłoszeniem i przypominając, że ich tematem powinny być wyłącznie najnowsze, nigdzie wcześniej nie publikowane odkrycia.

Następny, **IX Kongres** odbył się w 1975 roku w Rzymie⁴⁰ w 50-tą rocznicę powstania Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana. Na czele *Comitato Promotore* stał ówczesny rektor Instytutu Antonio Ferrua. Tym razem, realizując wielokrotnie wcześniej zgłaszany postulat, wydrukowane teksty wystąpień jeszcze przed ich wygłoszeniem rozdano wszystkim uczestnikom. Podczas obrad miała miejsce tylko krótka prezentacja głównych problemów wprowadzająca do dyskusji nad nimi. Nowością w procesie organizowania kongresów było również poprzedzenie tego Kongresu symposium na temat: *La Chiesa nel III secolo – stato dei problemi storici e archeologici*, które odbyło się w 1972 roku. Na tym właśnie, przedkonstantyńskim okresie w dziejach Kościoła, skupiono uwagę podczas obrad Kongresu, wyznaczając kilka tematów ogniskujących wypowiedzi uczestników. Były to: l'origine degli edifici di culto, l'origine dei cimiteri cristiani, i riti funebri e il culto dei martiri, l'origine delle arti figurative, l'inventario delle iscrizioni cristiane, il ruolo dell'artigianato nella formazione dell'arte cristiana. Ustaliwszy *terminus post quem* dla początków chrześcijańskiej sztuki na koniec II i początek III wieku, zadano sobie trud wyszukania tych zabytków, które bez wątplenia powstały w okresie przedkonstantyńskim. Rezultatem przeprowadzonej klasyfikacji było m.in. odrzucenie teorii J.P. Kirscha o rzymskich *tituli* jako pierwszych, jeszcze III-wiecznych kościołach, i stwierdzenie, że nie istniała architektura chrześcijańska przed okresem rządów Konstantyna⁴¹. Rzymski Kongres, z wystąpieniami wytyczającymi nowe ścieżki w badaniach nad katakumbami (Hugo Brandenburg⁴², Antonio

³⁹ Por. *Actas VIII*, s. XXXVII-XXXIX.

⁴⁰ Por. *Atti del IX Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana, Roma 21-27 settembre 1975*, Città del Vaticano 1978 (t. 1 – *I monumenti precostantiniani*, 685 stron; t. 2 – *Comunicazioni su scoperte inedite*, 603 strony).

⁴¹ Por. B.M. Apollonj Ghetti, *Problemi relativi alle origini dell'architettura paleocristiana*, w: *Atti IX*, t. 1, s. 491-511.

⁴² Por. H. Brandenburg, *Überlegungen zum Ursprung der frühchristlichen Bildkunst*, w: *Atti IX*, t. 1, s. 331-360.

Ferrua,⁴³ Pasquale Testini i Umberto M. Fasola⁴⁴), był bez wątpienia niezwykle ważnym etapem w żmudnym procesie opracowywania chronologii wczesnochrześcijańskich zabytków. Przedstawiono też serię komunikatów, wśród których znalazły się wystąpienia Jerzego Langmana (*Il contributo dei Polacchi in Archeologia Cristiana*) i Franciszka Stopniaka (*La genesi del rito tombale cristiano nelle terre polacche*)⁴⁵. Polacy byli tym razem wyjątkowo liczni – na liście uczestników znajdujemy nazwiska Romana Andrzejewskiego, Barbary Filarskiej, Tytusa Górskiego, Elżbiety Jastrzębowskiej, Stanisława Longosza, Leokadii Małunowicz, Janusza Pasierba, Bolesława Przybyszewskiego, Barbary Ruszczyc, Włodzimierza Szafrąńskiego, Edmunda Winklera, Henryka Wójtowicza i Ireny Zawadzkiej. Obradom towarzyszyło zwiedzanie nie tylko katakumb, ale też Isola Sacra i Ostii. Uczestnikom kongresu umożliwiono też zobaczenie wczesnochrześcijańskich zabytków Neapolu, Mediolanu i Syrakuz.

Kończąc obrady uczestnicy rzymskiego kongresu zaproponowali jako temat następnego spotkania: *Les monuments paléochrétiens de l'Illyricum oriental*. Zgodnie z tą propozycją **X Międzynarodowy Kongres Archeologii Chrześcijańskiej** w 1980 r. odbył się po raz pierwszy na obszarze greckojęzycznym, w Salonikach, stolicy wschodniego Illiricum⁴⁶. Przewodniczącym *Comitato Promotore* był rektor Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana o. Umberto Maria Fasola, a greckiego komitetu narodowego – profesorowie Uniwersytetu w Salonikach, najpierw Stylianos Pelekanidis, a po jego śmierci w 1980 roku – Constantin Vavoukos. Tym razem udział w kongresie wzięło 370 uczestników, którzy obradowali w dwóch pracujących równocześnie sekcjach. Główne, wyznaczone przez organizatorów tematy, to: kultura i architektura z nim związana na terenie wschodniego Illiricum (M. Pallas, T. Ulberg), a ponadto rzeźba (J.P. Sodini, H. Brandt, H. Buschhausen), mozaiki podłogowe (P. Atzaka, R. Kolarile), groby, cmentarze, martyria (Iv. Nikolajewiç), budownictwo mieszkalne (N. Duval, G. Lavas), epigrafika (I. Barnea). Polskę reprezentowała Bożena Rostkowska (Warszawa) z referatem pt. *Some Remarks on the Cult Images in the Nile Valley*.

W 1986 r. odbył się **XI Kongres**. Przewodniczył mu Charles Pietri, dyrektor École Française de Rome, sekretarzem generalnym był Noël Duval, a przewodniczącym Komitetu Naukowego – Paul-Albert Février⁴⁷. Kongres, który można by nazwać „podróżującym”, rozpoczął swe obrady w Lyonie, następnie uczestnicy

⁴³ Por. A. Ferrua, *L'epigrafia cristiana prima di Costantino*, w: *Atti IX*, t. 1, s. 585-635.

⁴⁴ Por. U.M. Fasola – P. Testini, *I cimiteri cristiani*, w: *Atti IX*, t. 1, s. 103-139.

⁴⁵ Nie znalazły się w aktach z kongresu.

⁴⁶ *Actes du Xe Congrès International d'Archéologie Chrétienne, Thessaloniques 28 septembre – 4 octobre 1980*, Città del Vaticano 1984 (= *Studi di Antichità Cristiana XXXVII*, t. 1 – 684 strony; t. 2 – 723 strony; t. 3 – 570 stron); zob. S. Longosz, *X Międzynarodowy Kongres Archeologii Chrześcijańskiej w Tessalonikach*, *VoxP* 1(1981) z. 1, 51-52.

⁴⁷ Ważnym następstwem francuskiego kongresu było przekształcenie się grupy ludzi, którzy zaangażowani byli w prace przy jego organizacji, w stowarzyszenie naukowe, które, jak powiedział przewodniczący mu Noël Duval, „s'internationalisée et ne demande qu'à travailler avec tous les organismes compétents pour la même période” (w: *Akten XII*, s. XXXVII), a jedną z ważnych form jego działalności jest, od 1993 roku, wydawanie czasopisma „Antiquité Tardive”.

(już ponad 500 osób, z 24 krajów, nie tylko Europy, ale też z Izraela, Japonii, Kanady, Tunezji, USA; niewielką „polską” grupę stanowili Elżbieta Dąbrowska-Zawadzka i Tadeusz Zawadzki z Fryburga, Tytus Górski z Krakowa, Yolande Zaluski z Paryża i Bożena Iwaszkiewicz-Wronikowska z Lublina) spędzili jeden dzień w Vienne, by przenieść się na dalszą część obrad do Grenoble, potem do Genewy, a w końcu do Aosty, gdzie nastąpiło zakończenie Kongresu. „Podróżowanie” miało nie tyle uatrakcyjnić kilkudniowe, bardzo intensywne obrady, co przede wszystkim umożliwić poznanie rezultatów wykopalsk przeprowadzonych w ostatnich latach w kilku ważnych ośrodkach wczesnochrześcijańskiej Galii, po obu stronach Alp. Jako główny temat obrad XI Kongresu wybrano miasto chrześcijańskie, a zwłaszcza proces jego powstawania („l'émergence de la Ville Chrétienne”)⁴⁸, jaki nam się jawi w świetle świadectw archeologicznych z okresu od IV do VII wieku, zachowanych w Italii (Tavano, Farioli, Porta, Trovabene, Cecchelli, Bertezzi), Galii (Bonnet, Guyon, J.Ch. Picard), Afryce Północnej (Duval, Bonacasa Carra, Ennabli), Azji Mniejszej (Harrison, Feld), na Bliskim Wschodzie (Ulbert, Piccirillo, Ovvadiah). Osobne grupy stanowiły referaty poświęcone zmianom, jakie zachodziły w wielkich miastach (Rzym – Reekmans, Saxer, Santa Maria Scrinari; Aleksandria – Martin; Konstantynopol – Dagron) i na terenie cmentarzy miejskich (Rzym – Fasola, Fiocchi Nicolai; Salona – Marin; Mezopotamia – Falla Castefranchi; Galia – Dąbrowska-Zawadzka). Główne wystąpienie przygotował kierowany przez Pasquale Testiniego zespół, którego zasługą było nie tylko opracowanie katalogu zidentyfikowanych w miastach Italii wczesnochrześcijańskich kościołów biskupich, ale też przedstawienie i uzasadnienie nowej hipotezy dotyczącej ich pierwotnego usytuowania, a tym samym zdecydowane odrzucenie klasycznej tezy lokalizującej pierwsze katedry na terenie *suburbium*, na cmentarzach⁴⁹.

W kilkudziesięciu komunikatach przedstawiono najnowsze odkrycia archeologii chrześcijańskiej. Swego rodzaju sensacją było pokazanie przez przedstawicieli Albanii tamtejszych budowli wczesnochrześcijańskich dotychczas niemal nieznanymi badaczom zachodnim. Akta XI Kongresu ukazały się w 1989 roku, w trzech opasłych tomach liczących razem ponad 3000 stron⁵⁰. Jako miejsce następnego kongresu Ernst Dassmann i Joseph Engemann zaproponowali Bonn i propozycja ta została przyjęta. Dziękując członkom *Comitato Promotore* za zaufanie, J. Engemann powiedział: „noi abbiamo sentito il dovere, circa un quarto di secolo dopo il congresso di Treviri [...] di invitare di nuovo gli studiosi dell'archeologia cristiana in Germania e soprattutto nella regione di Bonn e Colonia con tante scoperte di monumenti paleocristiani. Noi sentiamo questo dovere come un impegno, un servizio alla nostra cos ben amata scienza”⁵¹.

⁴⁸ Por. N. Duval – P.A. Février, w: *Actes XI*, s. XL.

⁴⁹ Por. P. Testini – G. Cantino Wataghin – L. Pani Ermini, *La Cattedrale in Italia*, w: *Actes XI*, s. 11.

⁵⁰ Por. *Actes du XIe Congrès International d'Archéologie Chrétienne, Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste (21-28 septembre 1986)*, Città del Vaticano 1989a; zob. B. Przybyszewski, *XI Międzynarodowy Kongres Archeologii Chrześcijańskiej*, *VoxP* 3(1983) z. 5, 507.

⁵¹ *Akten XII*, s. XXn.

XII Kongres który odbył się w Bonn w 1991 roku⁵², został poświęcony wczesnochrześcijańskim pielgrzymkom. Temat, sformułowany jako: *Peregrinatio. Pilgerreise und Pilgerziel*, wymagał ujęcia interdyscyplinarnego, ponieważ „Peregrinatio ist in erster Linie eine historische Kategorie, die geeignet ist, Zusammenhänge zwischen Architektur, Kult, Frömmigkeitsformen, Institutionen und den Gläubigen sichtbar zu machen”⁵³. W trakcie obrad poszukiwano odpowiedzi na pytania o definicję sanktuarium pielgrzymkowego (*Pilgerheiligtum*)⁵⁴, o różnice między sanktuariami o oddziaływaniu międzynarodowym a lokalnymi, zastanawiano się nad fenomenem pielgrzymowania mnichów i do mnichów. Beat Brenk, profesor Uniwersytetu w Bazylei i jeden z organizatorów kongresu, mówił w trakcie podsumowującej obrady Podiumdiskussion: „Die traditionellen Fragestellungen der Christlichen Archäologie – Formtypologie, Formenchronologie, Formenpriorität und Ikonographie – traten am Bonner Kongress zugunsten einer übergreifenden historischen Thematik in den Hintergrund”.

Jeszcze podczas poprzedniego Kongresu przedstawiciele Chorwacji oficjalnie zgłosili propozycję, żeby w setną rocznicę I Kongresu, który miał miejsce w Splicie i Salonie, odbyć w tych samych miastach XIII kongres jubileuszowy⁵⁵. W Bonn Nenad Cambi (Uniwersytet w Splicie) i Emilio Marin (Muzeum Archeologiczne w Splicie) skierowali do uczestników XII Kongresu list podtrzymujący zaproszenie do Splitu. W liście znalazł się m.in. dramatyczny apel do międzynarodowego grona uczonych, wystosowany przez Emilio Marina, który pisał: „Mes chers collègues, ne nous abandonnez pas, ne nous lachez pas, nous, savants croates, nous savants slaves du Sud, dans nos efforts désespérés pour que ne s'éteigne pas dans notre pauvre pays le flambeau inextinguible de la science”⁵⁶. Nad przygotowaniem do XIII Kongresu od początku unosił się bowiem cień sytuacji politycznej na Bałkanach. Z obawy przed instrumentalnym potraktowaniem kongresu, próbowano nawet do niego nie dopuścić. Nenad Cambi tak skomentował ten fakt: „la politica si è infiltrata in tutti i settori di vita umana e neanche l'archeologia paleocristiana possa essere esclusa da questo fenomeno”⁵⁷.

Mimo wszelkich trudności, dzięki determinacji organizatorów, ale także dzięki poparciu licznych instytucji i osobistości, z Ojcem Świętym Janem Pawłem II na czele⁵⁸, **XIII Kongres** w Splicie i w Poreču doszedł jednak do skutku w roku 1994⁵⁹.

⁵² Por. *Akten des XII. Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie, Bonn 22. – 28. September 1991*, Muenster – Città del Vaticano 1995 (t. 1-2, stron 1308, tablic 174); zob. S. Longosz, *XII Międzynarodowy Kongres Archeologii Chrześcijańskiej*, VoxP 11-12(1991-1992) t. 20-23, 524-532 (szczegółowy wykaz tytułów prelekcji).

⁵³ B. Brenk, w: *Akten XII*, s. XLII.

⁵⁴ Por. tamże: „zu den bisherigen Kategorien »Kathedrale« und »Martyrium« tritt eine weitere, multifaktorielle Kategorie »Pilgerheiligtum«”.

⁵⁵ Por. *Actes XI*, t. 1, s. LXXIX.

⁵⁶ *Akten XII*, s. LXII.

⁵⁷ *Acta XIII*, s. 75.

⁵⁸ Por. *Acta XIII*, s. 81n.

⁵⁹ Por. *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae. Radovi XIII. Medunarodnog Kongresa za Starokršćansku Arheologiju*, Città del Vaticano – Split 1998 (t. 1 – ok. 450

Otwierając obrady, stojący na czele *Comitato Promotore* Patrick Saint-Roch, ówczesny rektor PIAC, wyraził ubolewanie z powodu politycznych zawirowań wokół kongresu i wynikającej z nich nieobecności wielu, w tym również najwybitniejszych, badaczy⁶⁰. Kończąc je natomiast powiedział m.in.: „Et je suis hereux [...] de signaler l'augmentation du nombre des representants des pays de l'ex-bloc communiste...”⁶¹. Chorwaccy organizatorzy bardzo dbali o to, aby kongres przebiegał bez zakłóceń, a jego program był jak najbardziej atrakcyjny. Obrady, dyskusje, wystawy odbywały się w kilku różnych miejscowościach, bogatych w zabytki wczesnochrześcijańskie (Split, Solin, Poreč, wyspy Brač i Brijuni, a także Zadar, Zagrzeb).

Tematyka obrad została uporządkowana w trzech grupach zagadnień. Pierwsza miała charakter rocznicowy, upamiętniała setną rocznicę pierwszego Międzynarodowego Kongresu Archeologii Chrześcijańskiej, a zarazem setną rocznicę śmierci Giovanni Battisty de Rossi'ego, którego osobie i dziełu poświęcono referaty wypełniające ponad połowę pierwszego tomu akt Kongresu (m.in. A. Nestori, V. Fiocchi Nicolai, A. Recio Viganzones, A.M. Ramieri, L. Spera, P.M. Barbini, L.G. Khroushkova). Do tego tematu nawiązywało też wystąpienie Victora Saxera, który przedstawił genezę i rozwój tej szkoły archeologii chrześcijańskiej, która kontynuowała linię wypracowaną przez De Rossi'ego⁶². Prezentując działalność tego środowiska skupionego od roku 1925 w Rzymie wokół Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Saxer w interesujący sposób skonfrontował je z innymi nurtami obecnymi w badaniach nad zabytkami wczesnego chrześcijaństwa, prowadzonymi przez inne rzymskie instytucje naukowe (m.in. Campo Santo Teutonico, Ecole Française de Rome, Uniwersytet 'La Sapienza', Deutsches Archaeologisches Institut).

Drugim tematem była epoka Justyniana (*L' époque de Justinien et les problemes des VIe et VIIe siècles*), której poświęcono 66 wystąpień, w tym 15 (m.in. N. Cambi, T. Marasović, P. Chevalier, M. Vicelja, M. Jurković, A. Terry) dotyczyło zabytków z tamtych czasów, odnalezionych na terenie dzisiejszej Chorwacji, zwłaszcza na wybrzeżu Istrijsko-Dalmackim. Sporo miejsca poświęcono też obszarom bałkańskim i z nimi sąsiadującym (Albania – G. Karaiskaj, Tracja – I. Djambov, Pannonia – M. Jarak i C.S. Snively, Scizia Minore – A. Barnea, Macedonia – T. Janakievski i E. Maneva, Kolchida – L.G. Khroushkova). Kilka referatów (m.in. L. Pani Ermini, F. Guidobaldi, Ph. Pergola, P. Piva, Z. Karać, W. Dunn) poświęcono sytuacji w miastach, podlegających w czasach Justyniana radykalnym transformacjom, jakie były wynikiem przeprowadzanych wówczas powszechnie fortyfikacji, a także rosnącej roli budowli związanych z funkcjonowaniem Kościoła. Pozostałe wystąpienia dotyczyły na ogół szczegółowych zagadnień z rozmaitych dziedzin (m.in. numizma-

stron; t. 2 – 1155 stron; t. 3 – 907 stron + spis treści) zob. Z. Wójtowicz, *XIII Międzynarodowy Kongres Archeologii Chrześcijańskiej*, VoxP 13-15 (1993-1995) z. 24-29, 673-681 (szczegółowy wykaz tytułów prelekcji).

⁶⁰ Por. P. Saint-Roch, w: *Acta XIII*, s. 66n.

⁶¹ *Acta XIII*, s. 87.

⁶² Por. V. Saxer, *Cents ans d'archéologie chrétienne. La contribution des archéologues romains à l'élaboration d'une science autonome*, w: *Acta XIII*, s. 115-162.

tyka, epigrafika, hagiografia, rzemiosło artystyczne, ikonografia), których wspólny mianownik stanowiła szeroko pojęta epoka Justyniana (VI-VII wiek).

Trzecią grupę zagadnień stanowiły *Novitates*, obejmujące 63 komunikaty na temat najnowszych odkryć w Afryce Północnej, Albanii, Bośni, Brytanii, Bułgarii, Chorwacji, Egipcie, Grecji, Hiszpanii, Indiach, Irlandii, Izraelu, Libanie, Macedonii, Rumunii, Słowenii, Turcji, na Węgrzech i we Włoszech. W tej grupie znalazło się też wystąpienie Elżbiety Makowieckiej o znaleziskach w Kellia i Włodzimierza Godlewskiego o Nubii. Zamykając obrady, Patrick Saint-Roch wyraził zaniepokojenie brakiem dyskusji, „ces discussions qui souvent permettent aussi bien aux relateurs qu'aux auditeurs de préciser leur pensée”, i przypisał go „à la multiplication des interventions, et progression constante d'un congrès à l'autre”⁶³.

Ten sam zarzut postawić można również kolejnemu **XIV Kongresowi**, który odbył się we wrześniu 1999 roku w Wiedniu. Na ten bowiem Międzynarodowy Kongres Archeologii Chrześcijańskiej zaproszono ponad 400 osób (Polskę reprezentowały Elżbieta Jastrzębowska z Warszawy, która wystąpiła z referatem pt. *Das Viersäulendenkmal in Ephesos: römische Idee, konstantinopolitanische Dekoration, lokale Ausarbeitung* i Bożena Iwaszkiewicz-Wronikowska z Lublina), zaplanowano wygłoszenie w ciągu trzech dni ponad 100 referatów i komunikatów, nie licząc przemówień, oprowadzania po wystawach etc. Wiele z zaproszonych osób nie przyjechało, wielu zapowiadanych tekstów nie wygłoszono, ale to tylko powiększało zamieszanie i potęgowało wrażenie trudnego do ogarnięcia nadmiaru informacji.

Odpowiedzialna za organizację XIV Kongresu Renate Pillinger stwierdziła w przedmówieniu inauguracyjnym, że Austria, będąca pomostem między łacińskim Zachodem i greckim Wschodem, jest odpowiednim miejscem dla obrad na temat „*Frühes Christentum zwischen Rom und Konstantinopel*”. Przede wszystkim tę właśnie relację starano się pokazywać w głównych referatach kongresu. W wielu wystąpieniach podkreślano oryginalność rozwiązań stosowanych w architekturze (m.in. F. Guidobaldi) i w ikonografii (m.in. F. Bisconti), tak na Wschodzie jak i na Zachodzie, stwierdzając, że mówić należy nie tyle o wpływach, co o wymianie doświadczeń między tymi dwiema, autonomicznymi pod wieloma względami, częściami dawnego Imperium Rzymskiego. Drugi, i jak się wydaje, powszechnie zaakceptowany wniosek dotyczył kwestii metodologicznych: podkreślano konieczność uwzględniania kontekstu znalezisk archeologicznych i, co z tym się wiąże, po raz kolejny wzywano do prowadzenia badań interdyscyplinarnych. Jak zwykle, i tym razem przedstawiono w licznych komunikatach szereg odkryć archeologicznych (m.in. F.A. Bauer pokazał bazylikę w Ostii, badaną przy zastosowaniu magnetogramu) i nowe teorie, z których najbardziej interesującą była nowa interpretacja baptysterium laterańskiego zaproponowana przez Olofa Brandta. Niestety, przytłoczeni ogromną liczbą zgłoszonych wystąpień organizatorzy nie byli w stanie zapewnić uczestnikom możliwości śledzenia ich wszystkich⁶⁴.

⁶³ *Acta XIII*, t. 1, s. 87.

⁶⁴ Program XIV Kongresu przedstawiał się następująco: **poniedziałek, 20.09.1999: Obrady plenarne** – F. Bisconti, *Il giro delle esperienze figurative tra Roma e Costantinopoli nella pittura cristiana delle origini*; D. Korol – A. Arbeiter, *Wand- und Gewölbemosaiken des 4. bis 7. Jahr-*

Ważnym elementem XIV Kongresu były jego części objazdowe. Uczestnicy mieli możliwość poznania, pod kierunkiem archeologów austriackich, wyników ich

hunderts: neue Funde und Forschungen; J.G. Deckers, *Das figürliche Sepulkralrelief in Konstantinopel und in westlichen Residenzen. Versuch eines Vergleiches*; **Sekcja I** (Architektura) – F. Guidobaldi, *Da Roma a Costantinopoli: trasmissione e tramiti di una cultura architettonica*; P. Pensabene, *Reimpiego e marmi di cava a Roma e Ostia tra la fine del IV e la prima metà del V s.*; O. Brandt, *The Lateran Baptistery and the Diffusion of Octagonal Baptisteries from Rome to Constantinople*; P. Liverani, *La Basilica di S.Pietro e l'orografia del colle di Vaticano*; F.A. Bauer, *Die konstantinische Bischofskirche in Ostia – Erste Grabungsergebnisse*; **Sekcja II** (Mozaika/numizmatyka) – C. Charalampidis, *The Significance of the Mosaic Decoration of the Rotonda in Thessaloniki Bridging Constantinople and Rome*; P. De Santis, *I pavimenti musivi della chiesa paleocristiana di San Giusto tra oriente e occidente: Apporti esterni ed elaborazione locale*; R.M. Carra Bonacasa, *Temi nilotici nei mosaici delle chiese Cirene*; S. Hidri, *Der ikonographische Inhalt des Mosaiks in der Basilika von Arapaj/Durres*; C. Galvao-Sobrinho, *Iconography, Religion and Politics: Rome and Constantinople in Fourth-Century Coins and Art*; W. Hahn, *Signum Salvatoris in Oriente – Zur christlichen Symbolik auf Münzen des 4. und 5. Jhs*; I. Jordanov, *Christian Symbols on Early Byzantine Coins and Seals (IV-V c.)*; **Sekcja III** (Historia kultury) – J.R. Wieseman, *The Early Churches and the Christian Community in Stobi (Macedonia)*; V. Bitrakova Grozdanova, *Lychnidos entre l'Est et l'Ouest paléochrétien*; V. Lungu, *L'eucarestia ai primi cristiani della Scizia Minore*; D. Bertrand, *A l'origine du civisme chrétien, Irénée, Adv. Haer. V 24, 1-4*; J. Dresken-Weiland, *Sarkophagbestattungen in Rom und Konstantinopel*; R. Warland, *Leitbilder spätantiker Privatpräsentation*; E. Hermann-Otto, *Höfisches und kirchliches Zeremoniell im Spiegel der Ikonographie*; **Sekcja IV** (Rzeźba) – C. Gennaccari, *Novità sui sarcofagi paleocristiani del Vaticano*; E. Conde Guerri, *Frammento di sarcofago paleocristiano rinvenuto a Mula, S.E. della Spagna, con probabile iconografia petrina*; **Sekcja V** (Novitates) – D. Bernal, *Archeologia cristiana nella Betica Costiera mediterranea: aspetti commerciali e relazioni Oriente – Occidente secondo le ricerche degli ultimi 10 anni*; F.J. Fernandez Conde, *Santa Cruz de Cangas de Onis (Asturias): primera iglesia cristiana fundada despues de la invasion musulmana*; A. Ribera I Lacomba, *Late Roman Valentia (Hispania). Urban Topography from Paganism to Christianity*; J. Le Maho, *Observations sur la topographie des premiers monastères du diocèse de Rouen, VI-VIII s.*; M.J. Jones, *Recent Research in Britain*; W. Weber, *Neue Erkenntnisse zur frühchristlichen Kirchenanlage in Trier*; V. Fiocchi Nicolai, *L'ipogeo di „Roma Vecchia“ al V miglio della via Latina: singolare monumento funerario tra paganesimo e cristianesimo*; E. Marin, *Marusinac – Salona; wtorek, 21.09.1999: obrady plenarne* – Ph. Pergola, *Rapport sur la topographie: l'affirmation des espaces chrétiens dans les capitales: constantes influences réciproques et originalités entre Occident et Orient*; K. Smolak, *Interius cogitando et loquendo. Zum Phänomen der Entmaterialisierung' in Literatur und bildender Kunst der Spätantike*; H.Chr. Brennecke, *Christliche Archäologie als protestantische Theologische Disziplin*; **Sekcja I** (Architektura) – P. Chevalier, *L'ambon dans l'Adriatique*; S. Ristow, *Der frühchristliche Taufort zwischen Rom und Konstantinopel*; E. Kislinger, *Vom römischen Memorialbaum zum byzantinischen Kloster. Der „Conventazzo“ von Torrenova (ME)*; G. Descoedres, *Die Diakonie – ein bisher unbekannter monastischer Bautypus*; M. Ferrari Fidel, *Klostertürme im Osten, Ihre Entstehung und Entwicklung*; D. Chatford Clark, *In Search of the Byzantine Genotype: An Application of Space Syntax Analysis to Jordanian – Byzantine Churches*; **Sekcja II** (Żródła): L. Cuppo Csaki, *The Monasterium Vivarense of Cassiodorus and ist Byzantine Neighbours: A Progress Report*; G. Demacopoulos, *Eastern Influences in the pastoral Rule of St. Gregory the Great*; R. Bratoz, *Frühes Mönchtum in den Donau- und Balkanprovinzen*; A. Vin, *Ascetic Ideal in the Life of John Hesyhaste and of Dositheos. Analysis of Byzantine Psychology by researching hagiographic vocabulary*; M. Wallraf, *Gab es eine konstantinische Hagia Sophia in Konstantinopel?*; R. Stichel, *Josua oder Bellerophon. Zur vermeintlichen Missdeutung spätantiker Kaiserstatuen*

badań prowadzonych w Efezie, a także na terenie samej Austrii (m.in. Carnuntum, Enns-Lorch, Lavant, Aguntum, Teurnia, Hemmaberg). Przed zakończeniem XIV

in byzantinischen Quellen; M. Günter, *Das ephesische Christentum im 2. Jahrhundert und die Apostolischen Väter*; L. Cansdale, *The Varangians: Pagan mercenaries of the Byzantine Emperors*; **Sekcja III** (Historia kultury): C. Snively, *Old Rome and New Constantinople: Development of Late Antique Cemeteries*; E. Bendermacher-Geroussi, *Die Grabhäuser des Friedhofs aus römischer und frühchristlicher Zeit in Perissa auf Thera*; P. Figueras, *Vaulted Headstones in Ancient Christian Tombs in Palestine. Typology and Symbolism*; H. Goldfus, *Tombs and Burials in Churches and Monasteries of Byzantine Palestine*; **Sekcja IV** (Kleinkunst) – L. Vattuone, *I vetri „cristiani” in Vaticano*; M. Acara, *Silver Plates in the Early Christian Period*; Y. Platnitsky, *The Early Christian Reliquary from Peter the Great's Collection, St. Petersburg*; V. Zaleskaya, *Entre l'Orient chrétien et Rome. A propos de quelques intailles paléochrétiennes inédites de l'Ermitage*; M. David, *Il mondo di Arcadio ed Onorio. Avori per le corti degli imperatori bambini*; M. Cicikova, *Sculpture en ivoire de Novae (Moesia Secunda)*; D. Piguet-Panayotova, *The Gold and Silver Vessels from the Albanian Treasure in a New Light*; **Sekcja V** (Novitates) – B. Aleksova, *The Early Christian Episcopal Complex at Stobi. Archeological Excavations and Researches 1986-96*; F. Oreb, T. Rismondo, „Ad basilicas Pictas” in Split. *Forschungen 1997*; J. Čus-Rukonić, *Eastern Influences on the Religious Architecture of the Archipelago of Cres and Losinj*; A. Milceva, *Eine frühchristliche Basilika aus dem Dorf Orese im Gebiet von Nikopolis ad nestum (Westrhodopen)*; M. Vaklinova, *Centres paléochrétiens dans le Rhodope*; S.T. Stevens, *A Pilgrimage Complex on the Outskirts of Carthage. Results of Excavations at Bir Ftouha*; **Środa 22.09.1999, Obrady plenarne** – Epigrafika: D. Feissel, *La place de l'épigraphie latine dans l'Orient protobyzantin*; Oesterreich/Alpenraum: F. Glaser, *Frühchristlicher Kirchenbau im Alpenraum*; **Sekcja I** – Architektura/Rzeźba: R.L. Vann, *The Early Christian Church in Lycia: The Evidence from Aperlae*; R. Ousterhout, *Reconstructing Early Christian Imbros*; Ch.M. Thomas, *The Byzantine Church of Metropolis in Ionia. A christian Center in the Hinterland of Ephesos*; E. Jastrzębowska, *Das Viersäulendenkmal in Ephesos: römische Idee, kontantinopolitanische Dekoration, locale Ausbreitung*; M. Büyükkolancı, *Schrankenplatten aus der Johanneskirche von Ephesos*; C. Steckner, *Das christliche Aezanoi und der Westen*; **Sekcja II** (Historia, Historia Kościoła) – R. Klein, *Zur Reaktion in Konstantinopel auf den Fall Roms im Jahre 410 n. Chr.*; J. Rits, *Das Apostolische Vikariat von Thessaloniki im 4. und 5. Jh. Ein Beispiel für Konflikt und Kooperation zwischen Rom und Konstantinopel*; M. Buzov, B. Graljuk, *The Bishopric of Siscia. A contribution to solve some archeological and historical problems*; E. Weber, *Die Spuren des frühen Christentums in der Tabula Peutingeriana*; V. Zubar, *The Beginning of Christianity in Taurica (IVth-VIth c.)*; A. Aibabin, *Les témoignages archéologiques de propagation du christianisme en Crimée*; A. Romančuk, *Frühmittelalterliches Cherson: Beweise der Stadtkontinuität in Hagiographie und Kultbauwesen*; D. Žuravlev, *Panticapaion in the IV-VI centuries A.D. New Discoveries*; **Sekcja III** (Oesterreich/Alpenraum) – H.-R. Meier, *Umnutzungen von Profanbauten in Frühchristliche Kirchen im westlichen Alpenraum*; R. Perinetti, *La chiesa paleocristiana di Sant'Orso ad Aosta*; Chr. Schwanzar, *Zeugnisse des frühen Christentums in Oberösterreich – zwischen Ost und West*; P. Scherrer, *Anmerkungen zur spätantiken Siedlungsstruktur im Ostalpenraum*; S. Ladstätter, *Oel, Wein und Tafelgeschirr. Importierte Luxe innerhalb der frühchristlichen Kirchenkomplexe Binnennorikums*; T. Lehmann, *Kirchenbau oder Kaiserpalast: Wo versammelten sich die Christen in Aquileia am Anfang des 4. Jahrhunderts zum Gottesdienst*; P. Pibernik, *Il cristianesimo della tarda antichità tra Aquileia e l'attuale territorio sloveno secondo le recenti scoperte archeologiche*; S. Ciglenecki, *Zur Chronologie der frühchristlichen Gebäude in Slovenien*; **Sekcja IV** (Epigrafika) – D. Nuzzo, *Orientali a Roma tra IV e VI secolo: Fonti letterarie e testimonianze dell'epigrafia sepolcrale*; A.E. Felle, *Epigrafia e sacra scrittura fra Oriente e Occidente*; G. Binazzi, *Evergetismo monumentale del clero e offerte di fedeli nelle iscrizioni cristiane (IV-VI sec.) dell'Italia centrale (Roma esclusa)*; N. Gauthier, *Salone entre Rome e Con-*

Kongresu przedstawiciele wszystkich nacji biorących w nim udział oraz członkowie *Comitato Promotore* zebrali się w celu uzgodnienia miejsca obrad następnego i pierwszego w III tysiącleciu Międzynarodowego Kongresu Archeologii Chrześcijańskiej. Wydarzeniem historycznym nazwał Philippe Pergola, rektor Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana i, co za tym idzie, obecny przewodniczący *Comitato Promotore*, wybór Jerozolimy, do której, w imieniu tamtejszych środowisk naukowych, zaprosił profesor Yoram Tsafir z Uniwersytetu Hebrajskiego. Jako temat zaproponowano: *Relacje między chrześcijaństwem, judaizmem i islamem*.

WYKAZ SKRÓTÓW

- Atti II** – *Atti del II Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana tenuto in Roma nell'aprile 1900*, Roma 1902.
- Atti III** – *Atti del III Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana*, Ravenna 25-30 settembre 1932, Roma 1934.
- Atti IV** – *Atti del IV Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana*, Roma 16-22 settembre 1938, Città del Vaticano – Roma, t. 1, 1940, t. 2, 1948.
- Actes V** – *Actes du Ve Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, Aix-en-Provence 13-19 septembre 1954, Città del Vaticano – Paris 1957.
- Atti VI** – *Atti del VI Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana*, Ravenna 23-30 settembre 1962, Roma 1965.
- Akten VII** – *Akten des VII Internationalen Kongresses der Christliche Archäologie*, Trier 5-11 September 1965, Berlin – Città del Vaticano 1969.
- Actas VIII** – *Actas del VIII Congreso Internacional di Arqueologia Cristiana* Barcelona 5-11 Octubre 1969, Città del Vaticano – Barcelona 1972.
- Atti IX** – *Atti del IX Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana*, Roma 21-27 settembre 1975, Città del Vaticano 1978.
- Actes X** – *Actes du Xe Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, Thessaloniques 28 septembre – 4 octobre 1980, Città del Vaticano 1984.
- Actes XI** – *Actes du XIe Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste (21-28 septembre 1986), Città del Vaticano 1989.
- Akten XII** – *Akten des XII. Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie*, Bonn 22.-28. September 1991, Muenster – Città del Vaticano 1995.

stantinople: l'apport de l'épigraphie chrétienne; V. Ruggieri, *Il cristianesimo in Caria (V-VI sec.)*; Th. Drew-Bear, Ch.M. Thomas, *Christian Inscriptions from Phrygia*; **Sekcja V** (Novitiate) – L. Khroushkova, *Les églises paléochrétiennes en Abkhazie: entre Orient et Occident*; G. Semenov, *Ein neuer nestorianischer Kirchenkomplex in Kirgistan* St. Westphalen, Resafa. *Stadtgrabungs*; Y. Tsafir, *Newly Found Eulogia from Bet Shean (Scythopolis)*. Kongresowi towarzyszyły wystawy: „Christliches in Texten und Stoffen aus Aegypten”; „Siegel auf Papyri”; „Frühes Christentum am österreichischen Donaulimes”; „Dokumentation zur Genese der Christlichen Archäologie in Oesterreich”. Po zakończeniu obrad odbyło się nabożeństwo ekumeniczne w katedrze św. Stefana.

Acta XIII – *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae. Radovi XIII. Medunarodnog Kongresa za Starokršćansku Arheologiju, Città del Vaticano* – Split 1998.

Bożena Iwaszkiewicz-Wronikowska

2. POLSKIE STUDIA NAD ANTYKIEM CHRZEŚCIJAŃSKIM (Lublin KUL, 25-26 V 1999)

W dniach 25-26 maja 1999 roku w Czytelni Profesorskiej Biblioteki Uniwersyteckiej KUL odbyło się ogólnopolskie sympozjum naukowe na temat: **Polskie studia nad antykiem chrześcijańskim**⁶⁵. Było ono związane z trzydziestolecie istnienia Międzywydziałowego Zakładu Badań nad Antykiem Chrześcijańskim i w zamyśle organizatora, ks. dra hab. Stanisława Longosza, miało stanowić przegląd dorobku oraz obecnego stanu badań polskiej patrystyki. Jednym z głównych elementów jubileuszowych miało być wręczenie Księgi Pamiątkowej ks. prof. dr hab. Emilowi Stanuli. Ponieważ sympozjum miało zaprezentować w miarę szeroki obraz polskiej patrystyki, stąd prelegenci w dużej liczbie mieli przedstawić swoje tematy w formie dwudziestominutowych komunikatów.

Sympozjum otworzył kierownik Zakładu ks. dr hab. Stanisław Longosz. Krótko nawiązał do historii powstania Zakładu i nakreślił jego rolę w ożywieniu polskiej patrystyki w ostatnich dziesięcioleciach. Panorama osiągnięć w tej dziedzinie została nakreślona w wystąpieniach następnym prelegentów. Rozpoczął je ks. prof. dr hab. M. Starowieyski (UW), który we wstępnym komunikacie: *Aktualny stan polskich badań nad antykiem chrześcijańskim*, skupił się na wyliczeniu niektórych pozytywów (tłumaczenia, podręczniki), oraz wyszczególnieniu niedomogów (niedoceniające ich wśród polskich teologów i przez polskie ośrodki teologiczne, zwłaszcza KUL i ATK). Ks. prof. dr hab. F. Drączkowski (KUL) przedstawił *Wkład Katedr Patrologii KUL w przybliżaniu nauki Ojców Kościoła*, czyli krótką historię patrologii w tym Uniwersytecie. Jak się okazało, przedmiot ten wykładali tam: ks. J. Czuj, ks. J. M. Szymusiak, ks. A. Bober, a obecnie ks. F. Drączkowski (katedra patrologii greckiej) i ks. J. Pałucki (katedra patrologii łacińskiej). W następnym komunikacie ks. prof. dr hab. E. Stanula (ATK) przedstawił *Wkład Katedr Patrologii ATK w rozwój naukowego życia patrystycznego w Polsce*. Patrologia w ATK była wykładana od samego początku istnienia tej uczelni, a jej wykładowcami byli m.in. ks. J. Czuj i ks. M. Michalski. Obecnie katedrami z tego przedmiotu kierują: ks. E. Stanula i ks. W. Myszor, z dość licznym gronem asystentów i współpracowników. Do największych osiągnięć tego ośrodka należy zaliczyć stworzenie dwóch serii wydawniczych: PSP i „*Studia Antiquitatis Christianae*”. Ks. prof. dr hab. Henryk Wójciewicz (KUL)

⁶⁵ Por. sprawozdania w prasie: P. Woźniak, *Studia nad antykiem chrześcijańskim*, „Niedziela” (Lubelska) 43(1999) nr 26(300) s. 3; „Nasz Dziennik” 1999, nr 130, s. 4.